

Mai költők József Attiláról

(A leveleket közreadja: SZAKOLCZAY LAJOS)

CSIKI LÁSZLÓ:

Ki ez a József Attila költő- és embertársunk?

Jó ő költészeti forradalmunkat újraindítani, s jó klasszikusnak. Tananyag.

Középiskolás, — osztályos korunkban — amikor általában költő lesz egy ember — „első és legnagyobb proletárköltőként” sulykolták belénk, de már akkor sem tűnt sokatmondóan pontosnak (ami a lényege), s mindmáig még csak szellemesnek sem, a „tőke” szó kétértelműsége (a kétértelműség még akkor sem esztétikai érték, ha a sokértelműség — nála már — az lehet).

Költészetét éppen ilyen „két értelemre” osztották, inkább úgy, hogy egyiket elhallgatták, másikat „kötelező olvasmánnyá” tették, amit már csak ezért sem olvasott el egy igazi kamasz. Bizonyoságként álljanak ma is a máig hiányosan kiadott „összes versei”.

Kisvárosi vagányból másodéves egyetemi hallgatóvá nőtem s szelidültem, amikor csak azért is elolvastam az egészet — 1963 táján. Szellemi reformációnk középkora volt az, egyénileg és társadalmilag, általában. Hiszen, furcsa mód, a később nagy névre vergődött barátaim is akkor szédültek belé; kocsma szögletén úgy magyaráztuk egymásnak József Attilát, mintha a héten s helyettünk jelent volna meg az Utunkban.

Ez már a Váci—Nagy László—Juhász Ferenc nemzedéke által léleként meglobogtatott József Attila volt — s mi visszacsatlakoztunk hozzá, akit alig vagy félig ismertünk (ezt nevezik „felfedezésnek?”), ámde nehezen, mert közbeeső s köztes nemzedékek feje fölött, s mert, ahogy egy friss klasszikussal lenni szokott, utánczó s főként egzegétái sokszor elfödtek, sok hangja későbbi visszhangjaiból volt ismerős: ugyancsak a szűken kötelező tananyagból.

Ugyanakkor s másrészt sokszor inkább a kora s kordivatjának bársonnyal, valamint aknaszilánkkal teli összirodalma látszott ki mögüle — lelkekre, ha össze nem keverték sokan az akkor még (általuk is) dekadensnek tartott Kosztolányival a látysága, s a szintúgy csak hírből ismert Kassákkal a keménysége okán-folytán. Majd jöttek a hatvanas évek s az egzisztencializmus divatja — s ott volt „a semmi ágán ül szivem”...

Ez a József Attila mindenkinek s mindenre jó?

Nagy költő lehet.

Ekkor már — talán mert forog a föld, s egyesek szerint elvész — nemzedékemnek a politikuma tetszett — miután ugyanezért, gyermekfővel, viszolygott tőle, aki egy- és összemberként természetszerűleg politi-

kailag antitalentum vala. Vagy az idő érte utol őt (amint mondani szokták), vagy egynémely költő, akinek fájt ez az idő, mert az övére emlékeztetett. Tudja a csoda: József Attila.

Ha őszinte akarok lenni — magamhoz, mert másához nem érdemes —, megvaliom, úgy hiszem, Őt soha nem tisztelték félve úgy, mint Adyt, de féltve szerették (ami most időtállóbb, sőt alkotóképesebb érzésnek tűnik). Mintha az ifjú költők is mind bátyjai lettek volna — de csak ha ő a legkisebb fiú a mesében, akinek a vágyott törvény szerint győzni kell, de okosabb annál, semhogy diadalra jutván egy öregedő királylányt s fele királyságot kapjon: amikor neki az egész kell. Talán tudta már, hogy az élet nem hatalmi kérdés: nem csupán halál.

S a költő könnyebben meghal, mintsem vállalja a valóságról alkotott saját képe következményeit.

Az is furcsa, hogy, tudomásom szerint, véle senki nem akart versenyre kelni, s ez talán különvalóságának, s ezzel nagyságának második bizonyítéka (ha az első az, hogy utánczó révén s azokkal együtt elfogadtuk).

Legegyedibb s betegesen legegyedülvalóbb költőnk volt (mert Ady kínos fensége nélkül); furcsa, de érthető — bár alapjában ő is közhelyeket mondott, mint minden más próféta vagy magamegadó szent — s mégsem tartja senki szentnek, még vátesznek sem, ami a magyaroknál a költői létezéshez szinte már vallásosan kötelező.

Mégis valami Jézus-féle volt: úgy különbözött s akként a prófétaaktól, a sajátjaitól is. Az elhivatottság önző, vagy a hit tömegöbe szét-sugárzó erejével — szkeptikusoknak nem adatott meg tudni. Ő sem mondott semmi újat, csak másképpen; a betegségig vitt érzékenység sugár-erejével *oldalról* belátott öröknek tartott emberi kartondíszleteink, érzéseink mögé.

El tudom képzelni Jézust prófétái parodisztikus összegezójeként, s József Attilát ugyanúgy. A költészet igazságnak tűnő erejével szebben mondta *ugyanazt* a kettő. Erényük nem eredetiségük, hanem a szent arcátlanság a mindenkitől tudott fogalmak használatában.

Node, József Attila öntudatosabb proligyerek volt, mint Jézus. Node, Jézust imádják is, mégis kevés, ki istenül. Én József Attilát, nem a mindent, hanem a súlyosabb-tudás tragikus fintorával, a legvallásosabb embernek szántam, őt olvasva. Hitkereső volt ugyanis. Az igazi vallásosságnak már tárgya sincs, magához imádkozik, aki letérdel. József Attila számomra bizonyosság (mindenekelőtt ez), hogy a letérdeplés nem feltétlenül a vesztesek póza, nem is az áhitaté, hanem a kíváncsiságé — innen, a *mélyből milyen lehet az egész?*

Mindehhez képzeljünk el egy embert, aki „félíg éhen halt.” Az éhség delíriumát. A nemi éhségét, a hatalom éhségét is. Indiai fakírok és magyar költők sokszor s régtől kipróbálták. Nagyjából azonos eredményre jutottak: enni akartak. Kenyeret, nőt, eget. Istent. Ha nem lehetett mindent s egyszerre, akkor inkább éhenhaltak.

Ezt tanultam én, ha tanultam valamit József Attilától: magyar költő, ha politizál, csak Istennel politizál. Nem virtusból; hanem mert a többi amúgy is elmúlik — mint Adynak Tisza s az energiaválság is egyszer.

Hát a szent arcátlan volt ő: úgy használta gondolatainkat s még

egy-nyelvünk szavait is, mint alkalmas munkaeszközöket az istenüléshez a lábszagú világból: nem érdekelte milyen gyártmány.

Legyen úgy, hogy ő sorozatban gyártott világvevő készülékeink örök javítója: tudja, hova nyúljon, futószalagról lecsúszó gondolatok és mondatok egy szakszerű mozdulatától képeket kezdenek világítani. S ha az ember rádiót hallgat vagy televíziót néz, titkon még mindig reméli, hogy egyszer bejön neki az Isten képe, hangja.

Node, József Attila költő volt, nem isten — társunk volt siratjuk is; inkább csak sokasodó évfordulóin. Szilágyi Domokosról mondatták velem — mert ő is beillene a Jézus—József Attila sorba a naív cinizmusával —, hogy nem azért kell sírnunk, mert meghalt, hanem örvendenünk, mert élt.

Melyik fontosabb mifelénk? A költő műve, avagy a példája? A sínen elmetszett fej, avagy a testként csonka könyv? Mifelénk vers és ember egyformának tűnik.

József Attilát már ezredszerre eltemettük a menetrend szerint messze vivő vonatkerékek alá — így kisajtolta verseit is felénk (fel?)fordítja a történelem kereke. Letörültük róla. Ereklék-e?

Jó, ha nem.

Pedig lehetnének.

Ez a történet — mert, amint mesélem, egyre inkább egy barátom élet-rajza részének tűnik — sokáig, a végsőkig folytatható. De minek? Kinek?

József Attila született, élt, meghalt. És verseket írt.

TÖZSÉR ÁRPÁD:

Kedves Barátom,

isten látja lelke, meg akartam írni a kért József Attila-cikket, de nem megy. Kétszer-háromszor nekifogtam — ezért késik a levél. Legkevésbé én magam tudnám megmagyarázni, hogy miért nem tudok most József Attiláról írni. Talán azért, mert alkatban, sorsban annyira közel érzem magamhoz. (Pontosan úgy, ahogy Nagy Laci mondta egyszer rólam: „Érzékeny idegzetű alkat, rokona József Attilának”.)

Verseinek permanens „ellenzékisége” annyira beépült életembe, hogy ha róla írnék, lépten-nyomon és szerénytelenül magamról is kéne írnom.

Az ötvenes évek első felében, mikor a szocialista József Attila volt a divat, akkor engem a Levegőt! József Attilája ihletett: „És nem sejtettem, mikor lesz elég ok, előkotorni azt a kartotékot, mely jogom sérti meg”. Később, mikor Illyés Gyula rádöbbsentett, hogy falumat és őseimet is meg lehet s meg kell írni, akkor a Tiszazúg faluképe rántott vissza az én nyersebb, tragikusabb faluélményeimhez: „Belül pöttyös állatok, kifosztott kékes öregek”. S mikor a hatvanas évek elején Nagy László hatására halomra írtam „népi szürrealista” verseimet, akkor megint József Attila volt az, aki „opponált”: a szürrealizmustól a lélek realizmusa felé fordított, s megtanított rá, hogyan kell pontos képekben „elvakogni”, hogy „nagyon fáj”! S most, amikor néhány neoavantgarde iskolából is van bizonyítványom, József Attila életművében érzem körvonalazódni annak a szintézisnek az előképét, amely egységbe foghatná az avantgarde által részletekben kiküzdöttéket.

Így épült hát belém József Attila „ellenzékiése”: mint örök antitézis, mindig ő volt, aki megállóimról tovább lendített. S nem vitás, hogy ezt csak azért tehette, mert a magyar költők közül talán ő gyűjtötte magába a világból és a világirodalomból a legtöbb gondolati és formai ellentmondást (a régiak közül Csokonai hasonlóan ellentmondásos képlet), s a számtalan ellentmondást sorsával, megszenvedett, műformává tett életformájával fogta egybe.

S lehet-e nehezebb dolog, mint a sokértelműségről egyértelműt írni?

Ne haragudj hát, hogy nem írom meg a kért cikket. Talán majd később, máskor. Ha majd jobban össze tudom fogni magam. S Őt is!

Barátsággal üdvözlő:

Tózsér Árpád

Pozsony, 1980. január 20.

BAKA ISTVÁN

Nem József Attila költészete volt az első nagy versélményem, de — tizenhét éves korom táján — az lett a meghatározó. Mindig is képekben (s szinte csak képekben) élt bennem a világ, s már egészen korán — főként a fordításokból megismert Jeszenyin és Lorca hatására — metaforikus kifejezésmóddal kísérleteztem, de József Attila megismerése döbbsentett rá arra, hogy „csak” metaforákkal, költői képekkel is minden lényegeset el lehet mondani a világról, sőt, azokkal lehet csak elmondani igazán. (Természetesen József Attila emberi lénye is mindig erősen vonzott, és költészetének politikai-ideológiai tartamait is igyekeztem elsajátítani — de most, úgy érzem, nem erről — nem az olvasói élményről kell beszélnem elsősorban, hanem arról, ami későbbi fejlődésemet meghatározta, tehát arról, amit „mesterségként” próbáltam ellesni tőle.) József Attila költészetében ezért — a magam számára — azt tartom a legfontosabbnak, hogy nagy versei — az ő szavaival élve — *végző szemléleti világegészek*, azaz úgy fejezik ki a valóság legfontosabb törvényszerűségeit, hogy egyúttal maguk is világot alkotnak, tájaik szemlélhetők, bejárhatók, s ez azért van így, mert a versekben felhasznált költői képek szorosan kapcsolódnak egymáshoz, rendszert alkotnak, s ez a pontos tükre az általuk kifejezett gondolatok rendszerének.

Úgy érzem, József Attila életművének e tanulságai még nincsenek kimerítve. Igaz, a képi gondolkodás az ő példája nyomán jutott olyan magaslatokra, mint Nagy László, a korábbi Juhász Ferenc és Kormos István költészete, de náluk — és követőiknél erősen eltúlozva — a képben, a látomásban rejlő lehetőségek bontakoztak ki igazán, a József Attila-i versépítkezés, a költői képeknek először nála kiteljesedő rendszerbe szervezése még továbbgondolható, s ma — a zilált képi, sőt nyelvtani szerkezetek divatjának idejében — erre nagy szükség is lenne, mielőtt még végképp felbomlik — a köznyelv romlását követve — költői nyelvünk is.

Talán többé nem lehet olyan egységes szemléletű, nagy verseket írni, mint József Attila Téli éjszakája, de lemondhatunk-e arról az igényről, hogy a világot természet-társadalom-egyén egységében próbáljuk felmutatni? Ez az egység József Attilánál sem harmóniát jelentett, nem hivatkozhatunk hát világképünk megváltozására, mindenben eluralkodó bizonytalanságérzeteinkre sem. *József Attilát nem meghaladnunk kell, hanem előbb utolérni — ha másban nem, a mesterség szintjén, mert — költészetünk mai állapotát tekintve — sok mindent újra kell tanulnunk.*

A fentiekből következik, hogy József Attila költészetét, a József Attila-i versmodellt korszerűnek tartom, de az is, hogy nem érzem a jelenlétét jelenkori költészetünkben. Egy ideológiai alapokat nélkülöző, tehát csak a forma kérdéseivel veszködő, de a költői mesterséget igazán elsajátítani nem szándékozó ún. avantgarde kerül lassan túlsúlyba, illetve a másodlagos tárgyakat választó tárgyiasság és egyfajta inkább cinikus, mint ironikus groteszk ábrázolás, vagy a Nagy Lászlótól csak a képalkotás merészségét átvevő, de annak a legtávolabbi képzeteket is egybeszókrazátó indulata nélküli epigonizmus, a képzavarok gátlástalan özöne. (Nagy vagy legalább jó versek természetesen ma is születnek, de egyre inkább a „fő-sodron” kívül.) Hadd fűzzem még ehhez hozzá, hogy a felsoroltakkal szemben egyáltalán nem a hatvanas évek úgynevezett közéleti költészetének alkotóiak szerint József Attila szellemében fogant alkotásait tekintem ideálnak. Akkoriban valóban sok versben találkozhattunk a József Attila-i stílus jellegzetes kifejezőmódjával, s amit csak lehetett, metaforikusan mondtak el, de többnyire a 33 előtt írott verseket (mint az Ákácokhoz vagy az Ady emlékezete) követve, amelyekben a képek még a gondolatsor illusztratív elemei voltak, s nem egy a gondolati tartalmat önmagában hordozó képrendszer részei (mint a Téli éjszakában, az Ódában vagy az Elégiában).

József Attila azokból a cserepekből építette egészse világgépét, amiké — Ady szavaival — minden Egész eltörött. Hasonló széttörést éltünk át mi is a hatvanas-hetvenes évek fordulóján. Egyelőre megálltunk a cserepek osztályozásánál (sokan még idáig sem jutottak el, vagy már egy-egy cserépdarabot tekintenek egésznek), — ideje volna egy új Egészet építenünk. Nem a reménység beszél belőlem, csak a vágyakozás. Vissza József Attilához? Bár előre lépni tudnánk hozzá!